

JAN BRANSEN

EN NU?

*De mens als
bedreigde diersoort*

ISVW
UITGEVERS

JAN BRANSEN

EN NU?

De mens als bedreigde diersoort

ISVWUITGEVERS

Nous prendrons le temps de vivre
D'être libres, mon amour
Sans projets et sans habitudes
Nous pourrons rêver notre vie

Viens, je suis là, je n'attends que toi
Tout est possible, tout est permis

Georges Moustaki
Le Temps de Vivre, 1969

Inhoud

INLEIDING – VAN DISCIPLINE NAAR PUBLIEKE PRAKTIJK	9
Verschil maken	9
Een intellectueel landschap	11
We kunnen het niet alleen	17
Vooruitblik	22
1 – VAN HEERSER NAAR DEBUTANT	29
Over de menselijke waardigheid	29
Korte historische achtergrond	30
Bewustzijn en vrije wil	33
Reflexiviteit en zelfbepaling	40
Het begrip ‘persoon’	50
‘Nurture is our nature’	55
Debutanten	61
2 – VAN IMAGOMANAGEMENT NAAR ZELFZORG	65
Sociale media	65
Authenticiteit als modern ideaal	68
Waardenlandschap	73
Integriteit als maatschappelijke behoefte	75
Identiteit als opgave	80
3 – VAN CONTROLE NAAR TOEWIJDING	85
Verwondering, verlegenheid, verontwaardiging	85
Jezelf te kennen geven	87
Bewuste controle	88
Toewijding	91
Aangesproken kunnen worden	96
Onze vrije wil is een collectieve verdienste	102

4 – VAN GEDACHTEWERELD NAAR LEEFOMGEVING	105
De digitale werkplek	105
Cognitivism	108
4E-cognitie	111
Meerduidigheid	117
Isolement	120
Onze leefomgeving	123
5 – VAN COCKPIT NAAR SPEELVELD	129
De ene crisis is de andere niet	129
Indringers uitdrijven	133
Objectieve kennis en centrale controle	136
Alleen een vaccin kan ons redden	142
Gelukkig hebben wij veel problemen	144
De kringloop van het leven	147
Zoek elkaar op!	150
6 – VAN FATSOEN NAAR GASTVRIJHEID	153
Een dramaturgisch perspectief op ons speelveld	153
Scenario's	156
De situatie definiëren	158
Fatsoen	163
Anonieme klantgerichtheid	169
Persoonlijke gastvrijheid	174
7 – VAN OPLOSSING NAAR IMPROVISATIE	179
Inleiding — Kavalira, gastama, atenta, bonvena, nobelo...	179
De verhuftering van onze samenleving	181
Neem een voorbeeld aan de morele gastmensen	188
De ontregelende start van een nieuw scenario	193
Exposure therapy	203
8 – VAN MACHT NAAR VERTROUWEN	207
Samenleven en tegenspreken	207
Vriendschap en wankelmoed	213
Interveniëren	217
Vertrouwen	220
Een collectief 'wij'	226

9 – VAN OVERLEVEN NAAR LOSLATEN	231
Sapiens	231
Zandkasteel	233
Vier basisbegrippen	234
Konijn in de koplampen	241
En wij dan?	246
10 – VAN BEHEERSEN NAAR ONTMOETEN	249
Als debutant leren leven	249
Voorbij het verticale denken	251
Empowerment voor debutanten	257
Ontmoetingsreizigers	266
VERANTWOORDING	275
NOTEN	277

Inleiding

VAN DISCIPLINE NAAR PUBLIEKE PRAKTIJK

Verschil maken

Wij zijn door en door sociale wezens, fundamenteel op elkaar betrokken en van elkaar afhankelijk. Zonder enige twijfel zullen wij allemaal het inzicht moeten kunnen onderschrijven dat in de term *Ubuntu* wereldwijd bekend is geworden: ik ben omdat wij zijn. Die wederzijdse betrokkenheid en afhankelijkheid betreft alle dimensies van het menselijk bestaan, of het nu om ons voedsel gaat, onze gezondheid, ons welzijn, ons wonen, werken, reizen, onze vrije tijd, onze ontwikkeling en ons onderwijs, onze ouderdom, ons sterven, onze veiligheid en ons geluk. Met name geldt die betrokkenheid en afhankelijkheid ook voor die aspecten van het menselijk bestaan die het meest kenmerkend lijken te zijn voor de menselijke soort: onze taal en onze kennis. Wij zijn, zoals de oude Grieken zeiden, *zoon logikon* – pratende dieren. En dankzij wat onze taal ons gebracht heeft, vond Linnaeus het voor de hand liggen om ons te classificeren als *homo sapiens* – de wijze, wetende mens.

Dat onze taal fundamenteel van ons allen is, is een vanzelfsprekend gegeven. Het is een gegeven dat in dit boek op allerlei manieren een hoofdrol zal spelen, waarbij ik het geregeld zal hebben over de vele minder vanzelfsprekende maar wel belangrijke implicaties die dit fundamenteel sociale karakter van onze taal heeft. Dat ook onze kennis, dat wat wij weten en denken, fundamenteel van ons allen is, lijkt

veel minder vanzelfsprekend en lijkt wellicht helemaal niet het geval. De ongelijke verdeling van kennis is een opvallend kenmerk van onze samenleving. De dominantie van een onderwijsbestel dat het verschil tussen laag- en hoogopgeleide mensen uitvergroot en de steeds verdergaande specialisatie van wetenschappelijke expertise leiden tot een zorgwekkende paradox: met zijn allen weten we klaarblijkelijk steeds meer, maar ieder van ons weet op zichzelf beschouwd daardoor steeds minder, kent slechts een steeds kleiner wordend deel van die enorme hoeveelheid gemeenschappelijke kennis.

Dit boek gaat over hoe we met die paradox om moeten gaan. Hoe kunnen wij een goed menselijk leven leiden in een wereld waarin zoveel wetenschappelijke expertise beschikbaar is, maar waarin we ons tegelijkertijd geen raad weten met een groot aantal allesomvattende complexe problemen? Wat moeten we – ieder van ons en wij met zijn allen – met de klimaatcrisis, de groei van de wereldbevolking, de instabiele geopolitiek, de verzwakte democratieën en de opkomst van autocratieën, de opkomst van kunstmatige intelligentie en de macht van grote, commerciële techbedrijven, de onrechtvaardige verdeling van armoede, honger en gezondheid, de bedreiging van de mondiale volksgezondheid door pandemieën, de verspreiding van massavernietigingswapens, de destructieve bioindustrie, de teruglopende biodiversiteit, het einde van de fossiele energie, en de vele vormen van systematische ongelijkheid die het gevolg zijn van kolonialisme, racisme en seksisme? De problemen zijn zo groot en onze vermogens zo gering dat de constatering voor de hand ligt dat wij een bedreigde diersoort zijn.

Ik ga die problemen uiteraard niet oplossen. De hele suggestie al dat er überhaupt een oplossing zou zijn, dat jij die in dit boek zou kunnen aantreffen en dat ik die oplossing in dit boek zou hebben kunnen opschrijven...? Nee, als dat je verwachting van dit boek is, dan moet ik je helaas teleurstellen. Ik doe in dit boek niet veel meer dan een poging onze paradoxale situatie te begrijpen.

Dat kan klinken alsof dit het zoveelste boek is over *the human*

condition, een wijsgerig-antropologische studie over ons menselijke lot waarin ik eindeloos blij cirkelen rondom de grote vragen van het menselijk bestaan. Mooi geschreven, bij vlagen diepzinnig en inspirerend, maar zonder veel praktisch nut. Nee, ook dat is niet mijn bedoeling.

Ik wil wel degelijk een verschil maken. Maar dat betekent vooral dat jij als lezer een verschil moet willen maken. Lees dit niet als een filosofieboek, als een bijdrage aan de canon, een bijdrage aan die grote, volle bibliotheek, die groeiende stapel wijsheid die ons imponeert en verlamt. Zo'n lezing van dit boek helpt ons geen stap verder. Als je dit boek zo beschouwt, houd je de onfortuinlijke intellectuele arbeidsdeling in stand die wetenschap, beleid en politiek heeft veranderd in machteloze producenten van machteloze teksten. Zo'n tekst wil dit boek niet zijn, dus, hup, je stoel uit. Ga iets doen. Ga de straat op. Luister. En spreek. Zoek een zeepkist! Filosofie is immers geen academische discipline maar een publieke praktijk.

Een intellectueel landschap

Een land of een landschap is een gebruikelijke metafoor voor een academische discipline. Thuisraken in, bijvoorbeeld, de celbiologie of de financiële economie is dan als het thuisraken in een onbekend land, het leren spreken van de taal – het jargon – en het vertrouwd raken met het landschap. Na een tijdje begin je de ijkpunten te herkennen. Langzaam krijg je grip op waar het in die discipline om draait en leer je meepraten over de hete hangijzers, de toonaangevende theorieën en de uitdagingen die de inwoners van dat land als vanzelfsprekend herkennen.

De verleiding kan groot zijn om deze metafoor ook te gebruiken als we het over filosofie hebben. Dan stellen we ons voor dat er ergens een land is dat bewoond wordt door filosofen. Academische filosofen, die meedraaien in het wetenschappelijke bedrijf, die veelvuldig in vaktijdschriften publiceren en die studenten opleiden zonder be-

roepsprofiel, maar met competenties die overal en nergens van waarde blijken te zijn. Opvallend aan deze filosofen is dat ze elkaar maar moeilijk verstaan, zoals eertijds in het oude Joegoslavië waar Serviërs, Kroaten, en Bosniërs ooit vreedzaam samenleefden, hoewel zij ieder hun eigen taal en gewoonten hadden. En net als toentertijd in Joegoslavië kun je, afhankelijk van waar je studeert, het idee krijgen dat filosofie uit meerdere verschillende landen bestaat en dat studenten in Groningen, bijvoorbeeld, met een heel ander land kennis maken dan studenten in Amsterdam, Utrecht of Nijmegen.

Interessant is daarbij dat die ogenschijnlijk verschillende landen een eigen geografie lijken te hebben. De ijkpunten die voor continentale filosofen als majestueuze bergketens het landschap domineren (zoals Heidegger, Deleuze, Agamben en Žižek) lijken voor analytisch georiënteerde filosofen onherbergzame streken, gehuchten die je met goede redenen kunt negeren, omdat andere ijkpunten de aandacht opvragen en verdienen. Analytische filosofen vinden het maar mal dat personen – meestal dode, witte mannen – het landschap bepalen, alsof hun verzameld werk statische markeringspunten zijn, alsof we het over dat werk zouden moeten hebben in plaats van over de thema's waarover die Grote Denkers zich zélf gebogen hebben. In het door analytische filosofen bewoonde land zijn het daarentegen vooral de zogenaamde Grote Problemen die als ijkpunten functioneren: het lichaam-geestprobleem, het waarheidsprobleem, de status van morele feiten, de zin van het bestaan, de vrije wil, onze rationaliteit, de relatie tussen wetenschap, kunst en filosofie, enzovoort. Los van de ijkpunten past ook het opdelen van het land in provincies goed bij de metafoer: de verschillende subdisciplines of specialisaties – zoals ethiek, cognitiefilosofie, politieke filosofie, taal filosofie en wijsgerige antropologie – zijn naast elkaar bestaande regio's.

Dwars door deze vakgebieden heen zorgt de geschiedenis van de filosofie voor een bijzondere, ietwat curieuze tijdsdimensie in het landschap, alsof je zonder verkenning van de dieper gelegen genealogische lagen de structuur van de oppervlakte niet goed zou kunnen

We stapelen crisis op crisis. De problemen zijn onderhand zo groot dat de constatering voor de hand ligt dat ook de mens een bedreigde diersoort is. De hoogste tijd, dus, om daar nu eindelijk eens iets aan te doen. Maar wat dan? En hoe?

Ga filosoferen, zegt Jan Bransen. Want we moeten anders leren denken. En we moeten betere vragen leren stellen. Aan de hand van elf hoognodige mentaliteitsveranderingen nodigt *En nu?* je uit om vooral zelf op onderzoek uit te gaan. Filosofie is immers een gezamenlijke bezigheid. Dus, hup, je stoel uit. Ga iets doen. Ga de straat op. Luister. En spreek. Want woorden zijn daden.

‘Als een ware Socrates zet Jan Bransen zijn lezers aan om zelf te denken. En dat doet hij in een glasheldere en zeer toegankelijke stijl.’

JURY SOCRATES WISSELBEKER

ISVWUITGEVERS

9 789083 341194 >

WWW.ISVW.NL